

УДК 343.214+340.134(477)

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.4.7>

ДО ПРОБЛЕМИ РОЗУМІННЯ МОДЕРНІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ЯК НАПРЯМУ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПРАВОТВОРЧОСТІ

Загиней-Заболотенко З.А.,
*доктор юридичних наук, професор,
завідувач відділу проблем кримінального права,
кримінології та судоустрою
Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України*
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8679-124X>

Загиней-Заболотенко З.А. До проблеми розуміння модернізації кримінального законодавства України як напрямку кримінально-правової правотворчості.

У статті зроблено спробу визначити зміст поняття «модернізація кримінального законодавства України» як напрямку кримінально-правової правотворчості. Виокремлено особливості модернізації кримінального законодавства України порівняно з іншими близькими за значенням явищами, як от удосконалення законодавства та новелізація законодавства. Запропоновано такі істотні ознаки поняття «новелізація кримінального законодавства України»: 1) напрям правотворчості у галузі кримінального права України; 2) юридична діяльність спеціально уповноваженого суб'єкта (Верховної Ради України); 3) ураховує об'єктивні тенденції, виклики, вимоги сучасної дійсності; 4) форма – зміна та доповнення чинного Кримінального кодексу України, а також викладення в новій редакції статей цього Кодексу; 5) мета – підтримання адаптивності кримінального законодавства України до існуючого порядку суспільних відносин та орієнтація на вимоги майбутнього часу; 6) результат – приведення нормативних положень Кримінального законодавства України до сучасного стану порядку суспільних відносин та його нормативного регулювання. Установлено, що модернізація кримінального законодавства України відрізняється від поточного та незначного його коригування. Модернізація кримінального законодавства України має місце в тому разі, коли коригуючими законами запроваджується новий кримінально-правовий інститут, який, зокрема, має комплексний характер, включаються нові статті КК (згідно з правилами нормотворчої техніки їм присвоюється відповідна позначка) або викладаються в новій редакції з істотно зміненним формулюванням відповідні статті цього Кодексу з урахуванням зміни регулятивного законодавства, міжнародно-правових зобов'язань, взятих на себе Україною, а також судової практики у вигляді правових висновків Верховного Суду. На прикладі інституту застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб та реанімованої статті, яка передбачає кримінальну відповідальність за незаконне перетинання державного кордону України, продемонстровано, як відбувається модернізація кримінального законодавства України.

Ключові слова: модернізація кримінального законодавства України, кримінально-правова правотворчість, коригування кримінального законодавства України, кримінальне законодавство України, внесення змін та доповнень, нова редакція статті, заходи кримінально-правового характеру щодо юридичної особи, незаконне перетинання державного кордону України, стаття Кримінального кодексу України, кримінально-правова норма.

Zahyniei-Zabolotenko Z.A. On the problem of understanding the modernization of Ukraine's criminal legislation as a direction of criminal law lawmaking.

The article attempts to define the concept of «modernization of Ukrainian criminal legislation» as a direction of criminal lawmaking. It highlights the peculiarities of modernization of Ukrainian criminal legislation in comparison with other similar phenomena, such as improvement of legislation and novelization of legislation. The following essential features of the concept of «modernization of

criminal legislation of Ukraine» are proposed: 1) a direction of lawmaking in the field of criminal law of Ukraine; 2) legal activity of a specially authorized entity (the Verkhovna Rada of Ukraine); 3) taking into account objective trends, challenges, and requirements of modern reality; 4) form – amendment and supplementation of the current Criminal Code of Ukraine, as well as the presentation of a new version of the articles of this Code; 5) purpose – maintaining the adaptability of the criminal legislation of Ukraine to the existing order of social relations and orientation towards the requirements of the future; 6) result – bringing the normative provisions of the criminal legislation of Ukraine into line with the current state of social relations and its normative regulation. It has been established that the modernization of Ukraine's criminal legislation differs from its current and minor adjustments. The modernization of Ukraine's criminal legislation takes place when corrective laws introduce a new criminal law institution, which, in particular, is comprehensive in nature, new articles are included in the Criminal Code (in accordance with the rules of legislative drafting, they are assigned a corresponding mark) or the relevant articles of this Code are reworded with significantly changed wording, taking into account changes in regulatory legislation, international legal obligations assumed by Ukraine, as well as judicial practice in the form of legal conclusions of the Supreme Court. The example of the institution of applying criminal law measures to legal entities and the revived article providing for criminal liability for illegally crossing the state border of Ukraine demonstrates how the modernization of Ukraine's criminal legislation is taking place.

Key words: modernization of criminal legislation of Ukraine, criminal lawmaking, amendment of criminal legislation of Ukraine, criminal legislation of Ukraine, introduction of amendments and additions, new version of the article, criminal law measures against legal entities, illegal crossing of the state border of Ukraine, article of the Criminal Code of Ukraine, criminal law norm.

Постановка проблеми. Одним із напрямків правотворчості загалом та правотворчості в галузі кримінального права зокрема є модернізація законодавства з урахуванням зміни парадигми відповідного сегменту порядку суспільних відносин, який потребує нового нормативного впорядкування. У випадку з кримінальним законодавством України його модернізація відбувається у зв'язку з тим, що відповідний сегмент порядку суспільних відносин потребує кримінально-правового забезпечення охорони. Починаючи з 2001 р., у Кримінальний кодекс України (далі – КК) вносилися зміни та доповнення 244 коригуючими кримінальними законами. Найбільша кількість таких законів була прийнята у 2004 р. (26). Окрім того, коригуюча активність законодавця спостерігалася у 2019 р (18), 2015 р. (19), 2022 р. (18). Таким чином, кримінальне законодавство України з моменту набрання чинності КК істотно змінилося, що дає підстави говорити про його модернізацію. Водночас ні в теорії права, ні тим більше в теорії кримінального права питання про те, що потрібно розуміти піз модернізацією законодавства / кримінального законодавства, не вирішене.

Метою статті є визначення змісту поняття «модернізація кримінального законодавства України».

Стан опрацювання проблематики. Як було зазначено вище, ні в теорії права, ні тим більше в кримінально-правовій доктрині питання про розуміння модернізації законодавства / кримінального законодавства не є вирішеним. Окремі аспекти висвітлення відповідних питань є у наукових працях Т.А. Бобрової, М.Ю. Гунько, В.М. Косовича, Н.М. Пархоменко, В.І. Риндюк, О.І. Ющика та інших учених. У теорії кримінального права виокремимо в цій царині доробок Д.О. Балобанової, В.О. Навроцького, М.І. Хавронюка та інших учених-криміналістів, які так чи інакше торкалися проблематики змін та доповнень кримінального законодавства України.

Виклад основного матеріалу. Перш за все, звернемо увагу на те, що поняття «модернізація законодавства» не є загальноприйнятим у науковому обігу. В.І. Риндюк пише про те, що «в юридичній літературі, коли йдеться про діяльність, пов'язану із законодавством, використовується значна кількість різних термінів, схожих за їх значенням із терміном «упорядкування законодавства». Зокрема, вказаними термінами є такі, як «розвиток», «удосконалення», «нове-лізація», «реформування», «модернізація», «систематизація», «облік», «інвентаризація», «ін-корпорація», «консолідація», «кодіфікація», «ревізія», «уніфікація», «стандартизація», «гар-монізація», «адаптація», «аккультурація» (законодавства) тощо. Необхідно, однак, сказати, що значна частина цих термінів не мають чітких визначень в теорії права і часто використовуються як тотожні або такі, що є само собою зрозумілими, і не потребують їх спеціального трактування» [1, с. 28].

У переважній більшості випадків науковці послуговуються таким термінологічним зворотом, як «удосконалення законодавства». Так, В.М. Косович розуміє під ним «здійснювану спеціально уповноваженими суб'єктами за допомогою техніко-технологічного інструментарію нормотворення юридичну діяльність, спрямовану на недопущення та усунення недоліків у нормативно-правових актах» [2, с. 396], а О.І. Ющик розглядає вдосконалення законодавства з таким аспектом розвитку законодавства, який пов'язаний виключно з його свідомим цілеспрямованим поліпшенням [3, с. 43].

Науковці часто використовують також таке поняття, як «новелізація законодавства», іменуючи нові норми, статті тощо «новелами». Слово «новелізація» в українській мові має юридичну природу, оскільки переважно використовується в працях юристів, в яких описуються та характеризуються зміни до законодавства, зокрема кримінального [4; 5; 6; 7]. Як вбачається з публікацій, в яких йде мова про новелізацію кримінального законодавства України, науковці характеризують зміни і доповнення КК, висловлюючи своє ставлення до них.

У теорії права науковці вважають, що новелізацією – це «вироблення положень нових юридичних норм, необхідних для повного і адекватного правового регулювання ними суспільних відносин, зумовленого політичною доцільністю», у результаті якої «змінюється зміст нормативно-правового регулювання, змістовне наповнення системи законодавства» [8, с. 69-70].

У кримінально-правовій літературі ще більш популярним є термін «новела» кримінального законодавства / КК України, законодавча «новела» тощо [9; 10; 11]. Знову ж таки, вчені-криміналісти асоціюють «новели» в такому розумінні зі зміненими чи доповненими кримінально-правовими нормами (статтями КК).

Чи не найбільш ґрунтовно норми-новели у своїх працях дослідила Д.О. Балобанова. Ця дослідниця з точки зору динаміки кримінального права одночасно з усталеними нормами, «які історично були сформовані його доктриною і містять ознаки наступності та узгодженості» виокремлює норми-новели, тобто «норми, які безпосередньо (в певній редакції) виникли внаслідок законодавчих інновацій, у тому числі, ті, які були прийняті внаслідок імплементації та уніфікації норм міжнародного права» [12, с. 36, 291]. При цьому ця вчена пише про те, що саме через новели – норми, частини норм або зміни наявних положень статей Особливої частини КК відбувалася основна динаміка законотворчості протягом 2001–2020 рр., а не через реформи [12, с. 191]. Відповідно вказаним положенням, а також на інших сторінках своєї праці Д.О. Балобанова розвиток (зміну) кримінального законодавства України розуміє крізь призму реформування (реформ) та новелізації (новел) [12, с. 251, 256]. При цьому прийняття новел без дотримання наступності та узгодженості вчена відносить до законодавчої інверсії в кримінальному праві [12, с. 289].

Водночас неважко помітити, що «новела» – це запозичений термін з літературознавства. Під новелою зазвичай розуміється невеликий розповідний художній твір про незвичайну життєву подію з несподіваним фіналом [13, с. 789]. Однак у цьому ж словнику наводиться й юридичне визначення поняття «новели» як нового закону, за яким до чинного законодавства вносяться зміни чи доповнення [13, с. 789]. Хоча термін «новела» та похідний від нього термін «новелізація» широко використовується в наукових працях, все ж вважаємо, що не варто зловживати використанням літературознавчої термінології у правовому полі. Насамперед тому, що відбувається змішування термінології різних сфер знань. Окрім того, можна замінити використання терміна «новела» на «новий закон», «нова стаття», «нова норма» без шкоди змісту.

Ще один термін, який рідко вживають у наукових працях з права, це «модернізація», «модернізувати» (*від фр. moderne* – новітній, сучасний). Який означає «оновлення, удосконалення, надання будь-чому сучасного вигляду, переробка відповідно до сучасних вимог»; «змінювати, вдосконалювати відповідно до сучасних вимог і смаків» [14; 15]. Наприклад, О. Зельдіна та В. Гришко зауважують, що термін «модернізація» у сфері права широко узвичаївся і використовується у науковій літературі. На думку цих дослідників, які проаналізували наукові джерела з теорії права, модернізація забезпечує хоча б у деяких сферах права відносно швидке правове регулювання суспільних відносин в реальному часі або навіть випереджаюче регулювання окремих суспільних процесів, які тільки починають позначати свої тенденції і потребують завчасної корекції. Модернізація законодавства передбачає не просто підвищення якості законодавства або додавання нових можливостей правового регулювання, а підвищення його ефективності за рахунок формування нових типів взаємодії [16, с. 59]. Як пише В.І. Риндюк, слово «модернізація» пов'язане з осучасненням об'єкта, отже модернізація законодавства уявляється як розвиток законодавства з

акцентом на його осучасненні, зокрема, у зв'язку з необхідністю привести законодавство у відповідність до новітніх досягнень науки й техніки, стану сучасного розвитку суспільства тощо. «Іншими словами, модернізація законодавства є масштабною новелізацією законодавства, пов'язаною з його осучасненням. По суті, модернізація в такому розумінні означає одну з характеристик новелізації законодавства» [1, с. 32].

Т.А. Боброва вважає, що «під модернізацією права мається на увазі його адаптація до сучасних умов», яка «включає в себе й інтернаціоналізацію міжнародних принципів задля того, щоб протиріччя могли бути зменшені шляхом застосування загальних стандартів» [17, с. 71, 107].

Як вбачається зі значення слів «модернізувати», «модернізація», їхній зміст пов'язується з такими словами, як «сучасний», «сучасність». «Сучасний» – який стоїть на рівні свого віку, відповідає вимогам свого часу, викликаний його потребами, «сучасність» – сучасна епоха, дійсність, сучасне життя [13, с. 1418]. Таким чином, у контексті розуміння процесів модернізації ключовим слід вважати «певні об'єктивні тенденції, виклики, вимоги сучасної дійсності, що об'єктивно вимагають від уповноважених суб'єктів цілеспрямованих дій з осучаснення об'єкта модернізації, без чого він втрачає свою адаптивність до існуючої реальності та стає несучасним, хоча залишається функціонуючим в одну і ту саму епоху з чинниками, які на нього фактично впливають» [18, с. 43].

«В англійській мові термін «сучасний» виражається у двох лексичних одиницях – contemporary та modern, де різниця, скоріш за все, якраз і полягає у простій належності об'єкта мовлення до конкретної історичної епохи (contemporary) або ж наявності у нього тих якостей, які відповідають сучасним вимогам та умовам (modern). Таким чином, практичним результатом суспільної модернізації є пристосування вже існуючого у теперішній час об'єкта матеріального світу до сучасних умов життя, тенденцій оточуючої дійсності, що дозволяє такому об'єкту зберегти свою життєздатність як у цю епоху, так і у контексті майбутнього часу (що складає діалектичне завдання постмодернізаційних процесів)» [18, с. 44].

Цілком поділяємо висловлений підхід до поняття правової модернізації та вважаємо, що **під модернізацією кримінального законодавства України** слід розуміти такий напрям правотворчості у галузі кримінального права, юридичну діяльність спеціально уповноваженого суб'єкта (Верховної Ради України), який з урахуванням об'єктивних тенденцій, викликів, вимог сучасної дійсності змінює та доповнює чинний КК з метою підтримання його адаптивності до існуючого порядку суспільних відносин та приводить його нормативні положення до сучасного стану такого порядку і його нормативного регулювання, орієнтуючись на вимоги майбутнього часу.

Таке визначення має загальний характер та не претендує на універсальність, однак у ньому відображено ті істотні ознаки, які характеризують модернізацію кримінального законодавства України та показують її відмінність від інших аналогічних понять, які використовуються науковцями, зокрема, йдеться про поняття «вдосконалення» та «новелізація», зміст яких у загальних рисах розкривався вище.

Як зазначалося вище, далеко не завжди закони, якими вносяться зміни і доповнення до КК, а також викладається в новій редакції той чи інший нормативний припис / приписи, належать до тих, що модернізують кримінальне законодавство України. Якщо відповідними коригуючими законами запроваджується новий кримінально-правовий інститут, який тим більше має комплексний характер, включаються нові статті КК (згідно з правилами нормотворчої техніки їм присвоюється відповідна позначка) або викладаються в новій редакції з істотно зміненою редакцією відповідні статті цього Кодексу з урахуванням зміни регулятивного законодавства, міжнародно-правових зобов'язань, взятих на себе Україною, а також судової практики у вигляді правових висновків Верховного Суду, то варто вести мову про модернізацію кримінального законодавства України.

Наприклад, запровадженням у КК інституту застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб у КК відбулася модернізація кримінального законодавства України. Вказаний закон модернізував кримінальне законодавство, оскільки його поява пов'язана з виконанням Україною своїх міжнародних зобов'язань, яка, окрім цього, обрала свою модель застосування таких заходів, впровадивши квазікримінальну відповідальність юридичних осіб, яка з урахуванням як кримінально-правової, так і кримінально-процесуальної природи таких заходів має повністю залежний (несамостійний) характер від притягнення до кримінальної відповідальності фізичну особу, яка вчинила кримінальне правопорушення від імені та/або в інтересах юридичної особи, будучи уповноваженою діяти від її імені. Про те, що у разі запровадження заходів

кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб відбулася модернізація кримінального законодавства України, а не усунення допущених помилок чи інше більш незначне коригування відповідних нормативних приписів, свідчить і та обставина, що законодавець не просто включив нові норми в КК, а фактично створив цілий комплексний нормативно-правовий інститут, який «складеться з двох субінститутів кримінально-правового та кримінального процесуального характеру, характеризується специфічним предметом (порядок суспільних відносин стосовно застосування заходів кримінально-правового характеру у разі вчинення уповноваженою особою юридичної особи від імені та/або в інтересах юридичної особи кримінального правопорушення, визначеного у ст. 96-3 КК) та методом (імперативним – у межах кримінально-правового, та судовим (змагальним) – у межах кримінального процесуального субінститутів) правового регулювання, норми якого спрямовані на впорядкування відповідного однорідного порядку суспільних відносин, який склався у зв'язку з запровадженням у національне законодавство квазікримінальної відповідальності юридичних осіб на виконання міжнародних зобов'язань, взятих Україною» [19, с. 53].

Модернізація вказаного інституту відбулася Законом України від 04.12.2024 № 4111-IX. Цим Законом змінено вектор застосування відповідних норм з повністю квазікримінального (залежного) характеру від притягнення фізичної особи до кримінальної відповідальності за вчинення правопорушення від імені та в інтересах юридичної особи, що передбачений у ч. 1 ст. 96-3 КК, до самостійного (незалежного) застосування таких заходів до юридичних осіб незалежно від притягнення фізичної особи до кримінальної відповідальності за правопорушення, передбачене статтями 209 369, 369-2 КК, вчинене уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи, якщо такі кримінальні правопорушення вчинено стосовно службових осіб, передбачених ч. 4 ст. 18 цього Кодексу. Правило про самостійне застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб закріплено безпосередньо у КК – абз. 2 ч. 2 ст. 96-3 КК.

Таким чином, лише такі глобальні зміни можна вважати модернізацією кримінального законодавства України, коли не просто вносяться певні «точкові» коригування, а й змінюють вектор кримінально-правового впливу на відповідний порядок суспільних відносин, на порядок підстави реалізації відповідного кримінально-правового припису.

Модернізація кримінального законодавства в окремих випадках є циклічною, оскільки вона може бути спрямована на усунення помилок, спричинених невдалим чи помилковим «вдосконаленням» КК протягом попередніх років. Наприклад, у ст. 331 КК 2001 р. передбачалася кримінальна відповідальність за незаконне перетинання державного кордону. Законом України від 18.05.2004 № 1723-IV ст. 331 КК було виключено. Вказаний крок законодавця був необґрунтованим та таким, що не відповідав Конституції, оскільки державний кордон є невід'ємним атрибутом держави, одним із головних параметрів державної території. У 2018 р. КК було доповнено нормою схожого змісту, яка була вміщена у ст. 332-2 КК та в якій встановлено кримінальну відповідальність за незаконне перетинання державного кордону України, тобто за перетинання державного кордону України з метою заподіяння шкоди інтересам держави або особою, якій заборонено в'їзд на територію України, або представниками підрозділів збройних сил чи інших силових відомств держави-агресора у будь-який спосіб поза пунктами пропуску через державний кордон України або в пунктах пропуску через державний кордон України без відповідних документів, або за документами, що містять недостовірні відомості (Закон України від 18.10.2018 № 2599-VIII).

Окрім того, що норма про незаконне перетинання державного кордону України повернулася в КК у 2018 р., відбулася не просто її реанімація, а модернізація, тобто осучаснення відповідно до викликів гібридної війни РФ, яка розпочалася у 2014 р. Така модернізація торкнулася передусім формулювання ознак складу незаконного перетинання державного кордону України. Так, однією з альтернативних форм вчинення цього кримінального правопорушення у ч. 1 ст. 332-2 КК названо незаконне перетинання представниками підрозділів збройних сил чи інших силових відомств держави-агресора у будь-який спосіб поза пунктами пропуску через державний кордон України або в пунктах пропуску через державний кордон України без відповідних документів, або за документами, що містять недостовірні відомості. У разі, якщо таке незаконне перетинання вчиняється не представниками підрозділів збройних сил чи інших силових відомств держави-агресора та не особою, якій заборонено в'їзд на територію України, то кримінальна відповідальність настає у разі, якщо такі дії вчинено з метою заподіяння шкоди інтересам держави. Тобто, в криміналізації саме таких проявів незаконного перетинання державного кордону України вбачається модерніза-

ція норми, вміщеної у ст. 332-2 КК, оскільки всі передбачені в ній діяння відображають суспільну небезпеку протиправної поведінки, що відображає новітні загрози порядку суспільних відносин у сфері охорони недоторканності державного кордону України.

Висновки. На підставі аналізу наукової літератури зроблено такі основні висновки проведеного дослідження.

Під модернізацією кримінального законодавства України запропоновано розуміти такий напрям правотворчості у галузі кримінального права, юридичну діяльність спеціально уповноваженого суб'єкта (Верховної Ради України), який з урахуванням об'єктивних тенденцій, викликів, вимог сучасної дійсності змінює та доповнює чинний КК з метою підтримання його адаптивності до існуючого порядку суспільних відносин та приводить його нормативні положення до сучасного стану такого порядку і його нормативного регулювання, орієнтуючись на вимоги майбутнього часу. Таке визначення має загальний характер та не претендує на універсальність, однак у ньому відображено ті істотні ознаки, які характеризують модернізацію кримінального законодавства України та показують її відмінність від інших аналогічних понять, які використовуються науковцями, зокрема, йдеться про поняття «вдосконалення» та «новелізація».

Модернізація кримінального законодавства України має місце у разі, якщо відповідними коригуючими законами запроваджується новий кримінально-правовий інститут, який тим більше має комплексний характер, включаються нові статті КК (згідно з правилами нормотворчої техніки їм присвоюється відповідна позначка) або викладаються в новій редакції з істотно зміненою редакцією відповідні статті цього Кодексу з урахуванням зміни регулятивного законодавства, міжнародно-правових зобов'язань, взятих на себе Україною, а також судової практики у вигляді правових висновків Верховного Суду, то варто вести мову про модернізацію кримінального законодавства України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Риндюк В.І. Упорядкування законодавства України: теоретико-методологічний та техніко-юридичний аспекти: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01; Держ. вищий навч. заклад «Київський нац. економ. ун-т ім. В. Гетьмана», Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ, 2021. 447 с.
2. Косович В.М. Загальнотеоретичні аспекти удосконалення нормативно-правових актів: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01; Львів. Нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2015. 488 с.
3. Ющик О.І. Упорядкування законодавства – пріоритетний напрям правової політики України. *Правова держава*. 2007. Вип. 18. С. 40–48.
4. Демидова Л. М. Новелізація положень Кримінального кодексу України щодо кримінальних правопорушень проти громадської безпеки. *Наук. вісник Ужгородського ун-ту: серія Право*. 2023. Т. 2. Вип. 78. С. 160–167
5. Туляков В.О. Нейрокримінологія та питання реформи кримінального права. *Кримінально-правова правотворчість: визначення та значення*: зб. тез міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 28 трав. 2021 р.). Одеса: Гельветика, 2021. С. 37–41.
6. Тютюгін В.І. Чергові плоди безсистемної «новелізації» кримінального законодавства України. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2023. № 1 (19). С. 26–52.
7. Пономаренко Ю.А. Новелізація положень КК щодо обставин, які виключають кримінальне правопорушення, в умовах воєнного стану. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2022. № 1 (17). С. 1–23.
8. Кодифікація законодавства України: теорія, методологія, техніка / Ю.С. Шемшученко, О.І. Ющик, Л.М. Горбунова, М.О. Теплюк, Л.В. Гульченко, В.І. Риндюк; за заг. ред. О.І. Ющика. К.: Парламентське вид-во, 290 2007. 208 с.
9. Новели кримінального законодавства України, прийняті в умовах воєнного стану: наук.-практ. комент. / А.А. Вознюк, О.О. Дудоров, Р.О. Мовчан, С.С. Чернявський та ін.; за ред. А.А. Вознюка, Р.О. Мовчана, В.В. Чернєя. Київ: Норма права, 2022. 278 с.
10. Мовчан Р.О. «Воєнні» новели Кримінального кодексу України: правотворчі та правозастосовні проблеми: монограф. Київ: Норма права, 2022. 244 с.
11. Мирошніченко Н.А., Степаненко О.В. Деякі законодавчі новели у проєкті КК України в порівнянні з чинним КК України. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2024. № 2 (22). С. 101–115.

12. Балобанова Д.О. Динаміка кримінального права України (теоретико-прикладне дослідження): дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08; Нац. ун-т «Одеська юрид. академія», Одеський держ. ун-т внутр. справ. Одеса, 2021. 476 с.
13. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / упоряд. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ–Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
14. Модернізувати. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980): в 11 т. Т. 4, 1973. С. 776. <https://sum.in.ua/s/modernizuvaty>.
15. Модернізація. Словник іншомовних слів. <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Article=12354&action=show>.
16. Зельдіна О., Гришко В. Поняття та напрями модернізації господарського законодавства. *Юридична Україна*. 2015. № 7–8. С. 58–61.
17. Боброва Т.А. Негативна правотворчість та її роль в удосконаленні сучасного права: дис. ... д-ра філософії: 081 – Право; Нац. ун-т «Одеська юрид. академія. Одеса, 2023. 198 с.
18. Юрлов М.М. Правова модернізація як фактор впливу на сучасні інституціональні структури в умовах глобалізаційних процесів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01; Маріупольський держ. ун-т. Маріуполь, 2012. 229 с.
19. Загине́й-Заболотенко З.А. Застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб як нормативно-правовий інститут. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, Серія ПРАВО*. 2024. Вип. 83: ч. 3. С. 49–54.